ANGELICA WÅGBY GRÄFE

Den sociala meningen med barns delaktighet i vårdnads-, boende- och umgängesprocesser

The social meaning of children's participation in family law proceedings
Ever since the Convention of the Rights of the Child, we have seen a wide variety of interpretations on the meaning of "children's participation." A critical perspective, based on a social phenomenology, is here suggested to disclose the taken-for-grantedness implicit in both policy and theoretical accounts relating to the phenomenon of children's participation. Within the situation of family law proceedings in Sweden, children's participation will be explored in relation to its intersubjective constitution in the social world and in the manifold of sub-worlds in which it appears. It is argued that a social phenomenological approach makes it possible to explicate what we mean by children's participation in the context of policy within the situation of family law proceedings, and to thus open up for a way to approach this phenomenon based on critical reflection.

Keywords: childhood studies, children's participation, children's rights, family law proceedings, phenomenology

> Från den stund en institution uppvisar så många olägenheter, väcker så mycket kritik och bara kan alstra upprepning av samma diskurs i det oändliga blir "tomt prat" ett allvarligt symptom.
> Michel Foucault (1989[1984]:282–283)

I FN:S KONVENTION för barnets rättigheter, den så kallade barnkonventionen, återfinns barns rätt till delaktighet i artikel 12, formulerad som rätten att få sina åsikter beaktade i saker som rör dem (UNCRC 1989).[1] Denna rättighet är en av de fyra grundprinciperna i barnkonventionen och ska därmed också "beaktas vid tolkning och genomförande av alla andra rättigheter" (Barnrättskommittén 2009 punkt 2). Emellertid menar forskare att barns och ungas delaktighet inte erkänns eller realiseras, att

1 Ordet delaktighet nämns i Barnrättskommitténs kommentarer till artikel 12 (CRC/C/GC/12 punkt 13), men inte i barnkonventionen eller den svenska lagstiftningen avseende vårdnad, boende och umgänge.

https://doi.org/10.37062/sf.59.23212
Sociologisk Forskning, årgång 59, nr 1–2, s. 177–202.
Licens: CC BY-NC-ND 4.0. © Författaren. ISSN 0038-0342, 2002-066X (elektronisk).

delaktigheten är ytlig och att den inte når bortom konsultation (McMellon & Tisdall 2020). Samtidigt verkar inkorporerandet av barnkonventionen i svensk lagstiftning ha blivit ett mål i sig, där symbolvärdet har gått före behovet att tillförsäkra en god tillämpning (Linköpings universitet 2016; Leviner 2020). McMellon och Tisdall (2020) menar att inte heller forskningen undgår kritiken om ytlighet, vilket författarna menar bidragit till att fältet som sådant inte utvecklats.[2] Denna stagnation har påpekats tidigare, då med de bägge tilläggen att den forskning som fokuserat på barns rättigheter har blivit normativ i fråga om vad rättigheterna innebär och att rättigheterna inte kontextualiseras (Reynaert, Bouvernde-De Bie & Vandevelde 2009; Quennerstedt 2013; Josefsson 2016; Quennerstedt, Robinson & I'Anson 2018). Det har även förekommit kritik av att barnkonventionen tillämpas på ett homogeniserande sätt, där barns unika förutsättningar och behov osynliggörs (Holzscheiter, Josefsson & Sandin 2019). Forskare med fokus på barns rättigheter har därutöver ifrågasatt de moraliska motiven bakom rättigheterna och problematiserat att rättigheterna har blivit ett instrument som styr och kontrollerar barn och barndomar (Holzscheiter, Josefsson & Sandin 2019). Samtidigt har barnkonventionens potential lyfts fram utifrån synpunkten att rätten till delaktighet utmanar den traditionella synen på barn och barndom, där barn framställs som sårbara och i behov av vuxnas skydd (McMellon & Tisdall 2020). Dock verkar de traditionella perspektiven på barn, tillsammans med en syn på delaktighet där individens oberoende och rationalitet ses som avgörande, ha varit särskilt problematiska för tillämpningen av delaktighetsperspektivet. Den kritiska barndomsforskningen har tagit upp frågan genom att betona relationalitet som en förutsättning för delaktighet (jfr Spyrou 2019). Lee (1998) har till exempel tydliggjort den relationella aspekten av aktörskap genom att betona att aktörskap inte är något hos individen inneboende utan något som är kontextuellt beroende och därmed inte fixerat.

I denna artikel tar jag min utgångspunkt i de kritiska perspektiv som barndomsforskningen bidragit med, men jag vill samtidigt föreslå en socialfenomenologisk ansats som ett sätt att undersöka hur fenomenet barns delaktighet konstitueras i vuxenvärlden. Jag ämnar förstå snarare än förklara fenomenet barns delaktighet utifrån vilken mening som framträder i en särskild situation, nämligen då barn är föremål för tvister om vårdnad, boende och umgänge (hädanefter förkortat VBU). I likhet med den kritiska barndomsforskningen och den kritiska barnrättighetsforskningen fokuserar socialfenomenologin på barnet som social varelse där det situationella[3] också har betydelse för vilken mening som framträder avseende rättigheterna. Vad socialfenomenologin ytterligare kan bidra med är att belysa subjektets varande i världen, i de subvärldar subjektet ingår i, och subjektets förståelse av sin omgivning utifrån en särskild relevansstruktur, vilket kommer diskuteras nedan som en utgångspunkt för

2 Det finns så klart undantag från detta. Till exempel Holzscheiter, Josefsson och Sandin (2019) och Reynolds, Nieuwenhuys och Hanson (2006) har som redaktörer för olika temanummer i tidskriften *Childhood* bjudit in forskare att teoretisera kring barns rättigheter.

3 Med situationellt avses här både de kontextuella omständigheterna – som en objektiv situation i tid och rum – i VBU-processer i Sverige och omständigheten att det är en livssituation som saknar ett tydligt före och efter, där ens varande i världen synliggörs.

hur olika fenomen förstås och meninggörs. Genom att komma åt denna mening, utan att ägna sig åt orsaksförklaringar, kan en sådan analys belysa mångtydigheter, bevara komplexiteten i fenomenet barns delaktighet och nå en djupare förståelse av fenomenet. Utan att påstå mig kunna svara på den stora frågan om hur barns delaktighet är möjlig, gör jag här ett försök att åtminstone komma närmare förståelsen av förutsättningarna för barns delaktighet inom svensk policy i vårdnads-, boende- och umgängesprocesser.

Artikeln ska betraktas som ett teoretiskt bidrag till förståelsen av fenomenet barns delaktighet och inte som ett resultat av en empirisk studie. Utifrån perspektivet social fenomenologi syftar artikeln till att åskådliggöra förgivettaganden som har identifierats i policyvärlden avseende barns delaktighet i VBU-situationen, vilken mening de bär på och hur möjligheten för delaktighet ser ut. I artikeln används statliga utredningar, förarbeten och kunskapsstöd som exempel för policyvärlden. Exemplen, som är en del av bakgrundslitteraturen till ett forskningsprojekt om barns delaktighet i vårdnads-, boende- och umgängesprocesser, är utvalda på grund av deras aktualitet och uttalade intentioner att stärka barns rättigheter.[4]

En situation, ett fenomen och en mångfald av världar

Ett tvistemål kring VBU startar i tingsrätten när en förälder lämnar in en stämningsansökan avseende sitt barns vårdnad, boende och umgänge.[5] Enligt Föräldrabalken (SFS 1949:381 6 kap.) avser *vårdnad* ansvaret för barnets personliga förhållanden samt tillgodoseendet av barnets behov och *boende* den fysiska omsorgen i hemmet, medan *umgänge* avser rätten att träffa den förälder som inte är boendeförälder.[6] Tvistemålet hanteras i rätten genom muntliga förhandlingar, och vid behov förordnar domstolen socialnämnden att utföra en VBU-utredning, som sedan ombesörjs av den familjerättsliga avdelningen inom socialtjänsten. I korthet kan utredningen syfta till att klarlägga barnets situation samt redovisa barnets åsikter (om det inte är olämpligt) och innefatta redovisning av registerutdrag samt samtal med barn och föräldrar, referenspersoner inom förskola/skola och hälso- och sjukvård vid behov och om samtycke ges. Utredaren gör sedan en bedömning som ska utgå från barnets bästa och lämnar i de allra flesta fall ett beslutsförslag till tingsrätten.[7] Om föräldrarna inte når en överenskommelse under processen så avger rätten en dom.

Tvistemålet förstås ofta som tidsligt inramat med en tydlig början (då stämning inkommer till domstolen) och ett tydligt slut (då dom meddelas eller överenskommelse

4 Hur denna situation förstås i barnvärlden behöver också synliggöras. Detta ryms inom det forskningsprojekt som denna artikel är en del av, men jag går inte in närmare in på det här.

5 Från den 1 mars 2022 finns det även ett krav om att föräldrarna innan yrkanden om VBU tas upp av rätten genomgått informationssamtal som kommunen ska tillhandahålla (SFS 2021:530).

6 VBU-mål avser inte alltid alla tre frågorna, utan kan enbart avse vårdnad, boende eller umgänge, alternativt två av dem.

7 Dessa mål kan även hanteras i hovrätten och Högsta domstolen, men sedan 2008 krävs prövningstillstånd då man med hänsyn till barnets bästa velat komma till rätta med långvariga och upprepade processer (Regeringen 2008).

nås) (jfr Vis, Holtan & Thomas 2012). Emellertid föregås ofta tvisten av en längre tids konflikter mellan föräldrarna som kan fortsätta efter dom eller överenskommelse. Även insatser såsom samarbetssamtal, familjerådgivning och insatser som beviljats av socialtjänsten kan föregå eller efterfölja tvisten, men så sker sällan under tiden som tvisten pågår i rätten (till exempel pausas oftast muntliga förhandlingar om rätten förordnat om samarbetssamtal). Det är också svårt att avgränsa VBU-situationen till själva processen i domstol, eftersom det utanför domstolen är föräldrarna som tillsammans ska besluta om barns vårdnad, boende och umgänge[8] och inte bara staten utan även vårdnadshavare ska ta hänsyn till barnets åsikt (Schiratzki 2020). Barnet kan vidare ha formulerat problem som det vill vara delaktigt i oberoende av vuxenvärldens formulering av vad som är ett problem inom ramen för en VBU-process.

Delaktigheten kan därmed betraktas som ett fenomen utanför vuxenvärldens inramning av problemet i tid och rum men även i fråga om mening. Tvisten och dess förlopp förstås alltså här som en särskild *situation* där olika världar möts. I detta fall är situationen de levda omständigheterna kring fenomenet barns delaktighet, vilket gör den till en existentiell situation. Enligt fenomenologin befinner sig människan alltid i en situation (Luft 1998; Churchill 2022). Då vår särskilda inställning, det vill säga hur vi förhåller oss till världen, följer med oss i olika situationer, bidrar inställningen också till att forma meningen med våra upplevelser och vår levda erfarenhet av en situation. Levda erfarenheter kan föra tankarna till empiriska studier i form av intervjuer och observationer, men de återfinns också i policydokument. I detta fall utgörs de levda erfarenheterna av den vuxna policyvärldens meninggörande av barns delaktighet då den formuleras i skrift. Schütz (2002[1945]) använder begreppet subvärldar för att konkretisera vår särskilda inställning, det vill säga hur vi på olika sätt engagerar oss i situationer och den mer generella livsvärlden.[9] Begreppet subvärld hjälper oss att urskilja vilken relevans en viss innebörd har i en viss situation, en så kallad relevansstruktur (ibid.). Utgångspunkten i vårt sammanhang blir då att barnen relaterar till flera världar under tiden de är i en VBU-situation, både världar som de själva är en del av och andra världar, såsom vuxenvärlden, familjevärlden, den juridiska världen och det sociala arbetets värld. Alla dessa världar förhåller sig på olika sätt till situationen (och livsvärlden i stort) men är inte helt avgränsade från varandra, utan berör och överlappar varandra (Luft 1998). De förhåller sig också till varandra inom livsvärlden utifrån en historisk relation, byggd på gemensamma traditioner och konventioner som går i arv i generationer, och som därmed överskrider individen (Zahavi 2003). Samtidigt är det viktigt att framhålla att Husserl, enligt Zahavi (2003) betonade historiciteten som något enbart till synes stabil. Vuxenvärlden kan till exempel vara dominerande i en VBU-situation eftersom tvisten är i fokus och systemet kring denna är byggt

8 Här avgränsas dock VBU-situationen till närvaro av konflikter mellan föräldrar om vårdnad, boende och/eller umgänge, i eller utanför domstolen, inte då föräldrar samarbetar kring frågorna.
9 Schütz (2002[1945]:102f.) kallar hellre dessa subvärldar för meningsprovinser. Subvärldar har här dock samma betydelse som Schütz meningsprovinser; grundantagandet är att erfarenheternas mening och inte objektens ontologiska struktur konstituerar verkligheten.

för vuxna inom juridikens värld, det sociala arbetets värld och familjevärlden, där barns delaktighet inte ses som självklar. Men denna ordning som tillkommit genom en historisk process kan ändras (Zahavi 2003). Ur ett fenomenologiskt perspektiv är barns delaktighet ett fenomen (inte ett begrepp) som här förstås som genomlevande av en situation, som vuxenvärlden försöker greppa och ordna genom bland annat policys (jfr Churchill 2022). Subvärldsbegreppet tillsammans med synen på situationen som ett genomlevande öppnar för att söka efter den *mening* som fenomenet får, i detta sammanhang för policyvärlden, där barns delaktighet betraktas som vad Husserl (2004[1913]) kallar ett intentionalt objekt, det vill säga något som vi fyller med mening utifrån den särskilda inställning vi har, inte bara utifrån de subvärldar vi ingår i utan livsvärlden i stort. Genom en socialfenomenologisk analys blir det möjligt att åskådliggöra den sociala innebörden av fenomenet barns delaktighet och på så vis även bli varse hur fenomenets mening är föränderlig (jfr Weiss 2016).

Som tidigare forskning visat kan delaktigheten i VBU-processer gå utöver den familjerättsliga processen och handla om både livssituationen i stort men också barnets nära relationer (Eriksson & Näsman 2009). Barnet är redan högst närvarande i det sociala livet i familjen, där vuxenvärlden ingår, när VBU-situationen startar. Vad som gör VBU-situationen särskilt komplex är att vuxenvärlden betraktar barns delaktighet framför allt inom ramen för en vuxenstyrd process snarare än som en del av vardagslivet. Vidare är socialarbetarens uppgift att utreda då- och nutid inom den separerade familjen och utifrån detta föreslå hur ansvaret för barnet ska fördelas inom familjen i det framtida vardagslivet. Vardagslivet i VBU-situationen är dock inte sällan kantat av sociala problem utöver den sociala och psykologiska problematik som höga konfliktnivåer mellan föräldrarna kan medföra, såsom våld i nära relation, psykisk ohälsa, missbruk, ekonomisk utsatthet med mera (Rejmer 2003; Bergman & Rejmer 2017). Vikten av att skydda barn mot skada uttrycks i lagtext, och i bedömningen av barnets bästa ingår att överväga risker för att barnet ska fara illa, dock med hänsyn tagen till den generella rätten att ha en god och nära kontakt med båda sina föräldrar (Föräldrabalken 6 kap. 2 a § andra stycket), två ting som är svåra att avväga mot varandra. Detta märks inte minst i Brunos (2015) studie, där det framkommer att tingsrätterna i mål där det förekom uppgifter om våld bedömde det som viktigare att ta hänsyn till barnets rätt att ha en nära och god kontakt med båda föräldrarna än till barnets vilja och delaktighet. Detta kan leda till beslut om att barnet ska ha kontakt med en förälder som är dess förövare, vilket har problematiserats av till exempel Bruno (2015) och Eriksson (2003).

Forskning som utmanat den individualistiska icke-kontextualiserade synen på delaktighet

Inom barndomsforskningen, särskilt inom barndomssociologin, har det framförts argument om att barn bör ses som kompetenta och att de därför bör få komma till tals i egen rätt och inkluderas i forskning (Prout & James 1997). På så sätt har man försökt likställa barns kompetens med vuxnas för att barn ska ges inte bara en röst utan också

ett val (Leviner 2020). Då emellertid autonomi, kompetens och rationalitet betraktas som något normativt eftersträvansvärt, riskerar rättigheter att bli tillgängliga enbart för de barn som bedöms ha rätt typ av aktörskap eller kompetens (Valentine 2011; Tisdall 2012; Johansson Wilén, Palmqvist & Sundhall 2019; Moran-Ellis & Tisdall 2019; Leviner 2020). Knezevic (2020) talar om en epistemisk orättvisa, där barns delaktighet begränsas av hur socialarbetarna och andra professionsutövare konstruerar barnet, det vill säga att vad barnet säger och hur det tas emot har mer att göra med professionsutövaren bedömning av barnets sårbarhet än vad barnet säger. Att relatera rättigheterna till ideala egenskaper hos barnet har då i många fall snarare negativa konsekvenser för barns delaktighet (Neale 2002). Särskilt problematiskt blir det om detta görs i sammanhang där barns aktörskap eller kompetens redan ifrågasätts (Sutterlüty & Tisdall 2019:184). När barns aktörskap eller kompetens upphöjs utan att det synliggörs hur kontexter, processer eller situationer kan begränsa eller tunna ut delaktigheten uppstår nya hinder för delaktigheten (Lee 1999; Sutterlüty & Tisdall 2019:184). Förutsättningarna för delaktighet verkar alltså vara så komplexa att det inte räcker att tillse att den sociala kategorin barn förbinds med ideala vuxennormer som hör till vuxenvärldens relevansstruktur. För att komma ifrån vuxenvärldens värdesättande av det fullständiga och mogna framför det ofullständiga och omogna föreslår Lee (1998, 2001) en ”omogen” sociologi, som inte fokuserar på en uppnådd mogenhet, aktörskap eller självständighet och som därmed inte heller försöker pressa in barnet i den redan befintliga sociologin, utan i stället utgår från barnet i teoriutvecklandet. I Lees förslag betraktas den sociala världen liksom den sociala ordningen som ofullständiga samtidigt som fördomarna mot det ofullständiga ifrågasätts. Till exempel menar Lee (ibid.) att inte barn ska behöva mogna för att erhålla aktörskap, och på så sätt blir mogenhet inte längre ett privilegium för vuxna att använda sig av. Även andra har senare fört fram de relationella aspekterna av inte bara aktörskap utan också exempelvis autonomi. I likhet med Lee (ibid.) har Gallagher (2019) framfört vikten av att inte betrakta aktörskap som en egenskap utan som något relationellt skapat, medan Mühlbacher och Sutterlüty (2019:256) utgår från autonomi som ett socialt begrepp och har menat att autonomi (eller autonoma handlingar) enbart är möjligt i våra interaktioner med andra.

Andra forskare har menat att svårigheterna att göra barn delaktiga beror på det vanskliga i att beakta barns åsikter vid sidan av andras (det vill säga vuxnas) åsikter (Neale 2002; Röbäck 2008; Leviner 2018; Edmonds 2019). Iversen (2014) har exempelvis genom begreppet förutbestämd delaktighet identifierat hur socialarbetare inte betraktar barn som kompetenta om deras åsikter inte överensstämmer med socialarbetarens. Den sortens situation är kanske särskilt svår att undvika ifall idén om mänskliga rättigheter bygger på vuxencentrerade normer (Wall 2010) och ifall barns rättigheter fortsätter att knytas till värderingar av barns kompetens (Holmqvist 2019). Bara därför att ett barn inte anses kunna överblicka sin situation eller till fullo förstå konsekvenserna av sin viljeyttring, behöver dock inte viljan i sig betraktas som ogiltig, orimlig och omöjlig att ta i beaktande. Emellertid kan ett och samma barn vara både kompetent och sårbart från situation till situation, både i tid och rum och med avseende

på olika aspekter i en bestämd situation (jfr Campbell 2008; Holmqvist 2019). Detta resonemang underbygger Quennerstedts (2013) synpunkt att den särskilda kontextens roll för förståelsen av rättigheterna är viktig att framhäva. Inte bara själva situationen utan också olika erfarenheter kan innebära att utformandet av delaktigheten behöver anpassas. På samma sätt är aktörskapet situationellt (Mühlbacher & Sutterlüty 2019) och kan därmed inte betraktas som naturligt och ofrånkomligt positivt (Sutterlüty & Tisdall 2019:184). I en studie har till exempel O'Kane (2008) visat att det upplevdes som viktigare för barn, som i studien var i myndigheters vård, att få uttala sig i en fråga, att bli stöttade och att få veta vad som pågår än att få avgöra utgången (jfr även Cashmore 2002). Samtidigt visar annan forskning att det kan vara särskilt viktigt för utsatta barn att just få vara med och bestämma (Neale 2002:469; Eriksson & Näsman 2011; se även Angsell & Grönkvist 2013). För att kunna möta barnet där det befinner sig verkar det därmed krävas en förståelse av barnets situation såväl som av barnvärlden, likaväl som vi behöver erkänna och respektera barnets erfarenheter och upplevelser. Samtidigt har Edmonds (2019) pekat på behovet av forskning som går bortom sökandet efter barns "egna perspektiv" och i stället söker upptäcka, beskriva och analysera det studerade fenomenet (i Edmonds fall aktörskap) utifrån de sociokulturella villkoren. De normativa idealen kring barns delaktighet i barnkonventionen är liksom vår syn på barns utveckling sprungna ur en västerländsk tradition, samtidigt som kontexten inte synliggjorts i tillräcklig utsträckning utan snarare naturaliserats (Hart 2008), genom att till exempel barnkonventionen ska vara tillämpar i hela världen. Reynolds, Nieuwenhuys och Hanson (2006) framhåller att tid och rum är av vikt när vi söker efter mening och att det är viktigt att inte överföra generella antaganden om vari delaktighet består till kontexter som inte motsvarar dessa antaganden eftersom kontextokänslighet kan få stora konsekvenser för barn enskilt och i grupp. Samtidigt kan en särskild förståelse av rättigheter vara otillämplig i vissa kontexter inom den egna kulturen. Detta stöder synen på barns delaktighet som ett socialt fenomen i en särskild situation där de involverade sociala världarnas relevansstrukturer är viktiga att synliggöra för att inte försöka tillämpa en idé på en situation som inte möjliggör idén.

Det kritiska relationella perspektivet kan ses som en ontologisk vändning (Spyrou 2018, 2019)[10] som handlar om att fokusera på vad som sker i interaktionen med världen. Perspektivet ger en annan syn på barn som kan vara till hjälp i frågan om röster och åsikter. Frågan är dock om det räcker att anlägga ett relationellt perspektiv på begrepp som autonomi, aktörskap och delaktighet? Jag menar att det är en bra början att se till de sociala aspekter som gör delaktigheten möjlig, men att vi kanske måste backa några steg och se till meningen med delaktigheten som intersubjektivt konstituerad, det vill säga något som förutsätter vår sociala relation till världen och de vi delar den med, utifrån de sätt på vilka vi redan förhåller oss till världen. Innan

10 Spyrous ontologiska vändning är inte bara relationell utan också materiell. Den skiljer sig avsevärt från en fenomenologisk ansats, som enbart intresserar sig för människan och dess meninggörande av världen, där objekt – som inte har något medvetande – inte ses som aktanter (jfr Beauvais 2019).

jag går igenom detta mer utförligt diskuterar jag i de följande tre avsnitten exempel på förgivettaganden om barns delaktighet inom svensk policy.

Om tonvikten på åsikter i relation till ålder och mognad i VBU-situationen

Både nationell och internationell forskning har synliggjort att när åsikter relateras till ålder och mognad hos barn så försvåras barnkonventionens tillämpning inom familjerätt (t.ex. Neale 2002; Smith, Taylor & Tapp 2003; Dahlstrand 2004; Mattsson 2007; Eriksson & Näsman 2008, 2009; Röbäck 2008; Freeman 2009; Sundhall 2012; Birnbaum & Saini 2013; Henderson-Dekort, Smits & von Bakel 2021). Kritiken rör sammanfattningsvis att vuxna ställer upp hinder för delaktigheten och därmed fortsätter att tysta barn. Hindren sammanhänger ofta med ett omsorgsperspektiv, där barn som skyddas också hindras från att delta (Mattsson 2008; Eriksson & Näsman 2009; Dahlkild-Öhman 2011). Att konflikterna mellan föräldrarna ofta anses vara vuxenproblem (Vis, Holtan & Thomas 2012) tycks vidare aktivera omsorgsperspektivet hos många professionsutövare, som anser att barn behöver skyddas mot dessa problem (Shemmings 2000; Eriksson & Näsman 2009) utifrån ett antagande om att de inte redan är inblandade i eller påverkade av dem. Emellertid kan även ett delaktighetsperspektiv verka hindrande för barns bästa (Ponnert 2015; Lind 2019), särskilt när professionsutövare inte samtidigt kan betrakta barn som rättighetsbärare och skyddsbehövande (Lee 1999; Jans 2004; Eriksson & Näsman 2009; Röbäck 2011). Omsorgs- och delaktighetsperspektiven har det gemensamt att de båda förhåller sig till idéer om barns kompetens och mognad.

Som ett första exempel på förgivettaganden inom svensk policy kring VBU-situationen diskuteras i detta avsnitt hur åsikter relateras till ålder och mognad. Flera statliga utredningar (till exempel *Se barnet*, 2014 års vårdnadsutredning 2017) och rapporter av Socialstyrelsen (2011; 2014) har beskrivit tillämpningen av Föräldrabalken som bristande när det gäller hur barns, särskilt yngre barns, åsikter och vilja beaktas i VBU-situationen. Dessa genomlysningar har genomförts med intentionen att stärka barns rättigheter. Exempelvis har *Se barnet* visat på fortsatta brister framför allt i redovisningen av yngre barns inställning i VBU-mål i tingsrätten. Endast 18 av 57 (32 procent) barn i åldrarna 6–8 år fick sin inställning redovisad, varav 15 av dem fick inställningen (uttryckligen) beaktad. I endast åtta mål överensstämde domen med de yngre barnens inställning. När det gäller äldre barn beaktade tingsrätten (uttryckligen) barnets inställning i 65 procent av målen för barn i åldrarna 9–11 år respektive i 77 procent av målen för barn som var över 12 år gamla (2014 års vårdnadsutredning 2017). Dessa resultat ses dock som en förbättring i jämförelse med de resultat som framkom i vårdnadskommitténs utredning tolv år tidigare (2002 års vårdnadskommitté 2005). I syfte att ytterligare öka möjligheterna för yngre barn att komma till tals i VBU-utredningar har man i utredningen *Se barnet* och påföljande lagrådsremiss (Lagrådet 2021) föreslagit att byta ut ordet vilja mot åsikter, då man förutspår att det därmed inte ska ställas lika höga krav på att det som barnet yttrar ska vara en bestämd viljeyttring.

Detta anförs med argumentet att barnets ålder inte ska vara avgörande för dess rätt att komma till tals. I *Se barnet* skriver utredaren vidare att barnets situation, behov och intressen alltid ska beaktas i beslutsfattandet samt att det är viktigt att domstolen alltid tar hänsyn till barnets vilja. Emellertid framförs även att en bestämd önskan enbart behöver respekteras om barnet har nått en särskild ålder eller mognad. Kopplingen mellan åsikter och ålder tydliggörs vidare när det står att ”barn i princip ska bemötas som jämlika individer med rätt till medinflytande enligt sin utvecklingsnivå när det gäller frågor som rör dem själva” (2014 års vårdnadsutredning 2017:96 ref till Regeringen 2001:50). Lagrådsremissen *Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister* (Lagrådet 2021) lyfter fram att den omständigheten ”att barnets ålder och mognad ska beaktas medför, liksom hittills, generellt sett att hänsyn ska tas i högre grad till de äldre barnens åsikter än till de yngre barnens”. I remissen hänvisas till proposition 1994/95:224, där det även står att ”de minsta barnen kan inte ha någon uttalad uppfattning över huvud taget. Regeln innebär för de fallen att domstolen inte alls behöver ta hänsyn till barnets vilja” (Regeringen 1995:53). Samtidigt som det finns en ambition att yngre barn i större utsträckning ska höras, sägs det alltså enligt exemplen ovan att yngre barn inte ska ha samma möjlighet som äldre barn att påverka beslut som rör dem. Här tydliggörs därmed i svensk policy att beaktandet av ålder och mognad medför att yngre barn inte ska innefattas i rätten till inflytande på samma sätt som de äldre.

I Barnrättskommitténs kommentarer till barnkonventionens tolfte artikel står det att barn enligt forskning kan bilda åsikter vid mycket ung ålder, även om åsikterna inte kan uttryckas verbalt (Barnrättskommittén 2009, punkt 21), vilket också lyfts fram i utredningen *Se barnet*. Därtill gör barnrättskommittén gällande, genom de allmänna kommentarerna till barnkonventionen, att bedömningen av barnets mognad är desto viktigare ju mer ett beslut kan påverka ett barns liv (Barnrättskommittén 2009, punkt 30). Här blir dock barnkonventionen och svensk policy otydliga. Det finns nämligen ingen tydlig förklaring till på vad sätt omognad skulle vara en anledning att inte ta hänsyn till yngre barns åsikter, särskilt när det gäller beslut om VBU, som i allra högsta grad rör barns liv. Omognaden som sådan, som enligt Prout och James (1997:7) är ett biologiskt faktum, diskuteras därmed inte i anslutning till vad som tas för givet beträffande åsikter, och därmed diskuteras inte omognaden som ett kulturellt faktum, det vill säga hur omognad förstås och meninggörs i en särskild kontext. Syftet med att höra yngre barn och erkänna att de kan ha åsikter verkar vara symboliskt och en del av en moralisk handling snarare än genomsyrat av en ambition att tillräkna dem rättigheten att få sina åsikter beaktade. Utifrån detta blir det tydligt att barnets rättigheter inte klassificeras som universella, det vill säga att man enbart i egenskap av att vara barn (alla under 18 år) ska inneha vissa rättigheter (Freeman 2009). I stället anges formuleringarna i barnkonventionen som villkor för delaktigheten, till exempel att åsikterna ska beaktas i relation till barnets ålder och mognad. Det är dock tänkbart att andra aspekter än röst och åsikt kan vara konstituerande för delaktigheten, oavsett hur mycket policydokument framhäver just detta som grundläggande. Genom generaliseringar av barn utifrån till exempel ålder verkar dock normer kring barn naturaliseras (Sundhall 2012). Trots att Singer (2012) för över tio år sedan framhöll problemet med

att låta barn uttrycka sina åsikter och sedan inte tillskriva åsikterna någon betydelse, har lagstiftaren och statliga utredare alltjämt en förståelse av barns delaktighet som begränsar deras möjlighet att få sina åsikter beaktade och ges inflytande i beslut som rör dem. Generaliserandet blir därmed en praktik som leder till bestämda antaganden om barn och delaktighet som inte bara verkar normerande i fråga om ålder och funktionsvariation i förhållande till kompetens, utan som också kan osynliggöra att barns förutsättningar för delaktighet är beroende av sociala villkor (jfr Valentine 2011).

Villkoren för barns åsikter i barnkonventionen och svensk lagstiftning riskerar att begränsa deras delaktighet – inte bara i förhållande till kompetens, rationalitet och autonomi – till just deras rätt att uttrycka en åsikt. Det är alltså inte bara så att barns röst ska höras, utan också så att barnets åsikt ska framträda, även om det ibland (se t.ex. 2014 års vårdnadsutredning 2017) sägs att begreppet åsikter inte nödvändigtvis innefattar ett bestämt ställningstagande. I exempelvis den senaste översynen av socialtjänstlagen, *Hållbar socialtjänst* (Utredningen Framtidens socialtjänst 2020) blir det samtidigt tydligt att åsikter är något särskilt, då man föreslår att barnets åsikter inte ska utredas på annat sätt om barnet i samband med kontakten med socialtjänsten inte vill uttrycka dem.[11] Därmed verkar det förutsättas dels att det inte går att förstå ett barns syn på sin situation och vad som kan vara bäst för barnet utan att barnet uttryckt sina åsikter om saken, dels att barn som inte vill uttrycka sina åsikter direkt inte heller vill att vad den tycker ska framkomma på annat sätt, till exempel genom vad barnet sagt till en lärare i förtroende. Risken med att begränsa utredningen av barnet utifrån barnets vilja att uttrycka sina åsikter är att det som barnet faktiskt berättar om sin situation, eller tidigare berättat för någon annan, osynliggörs. Delaktigheten blir på så sätt reducerad till att bara handla om ett uttryck av en åsikt, även om den inte behöver vara bestämd. I *Hållbar socialtjänst* står även att ”ett samtal bör till exempel inte hållas om barnets inställning inte kan klarläggas utan att det sätts i en svår lojalitetskonflikt gentemot föräldrarna eller någon av dem” med hänvisning till en tidigare proposition (Utredningen Framtidens socialtjänst 2020:797, ref till Regeringen 1995:18f). Således utgår man här inte bara ifrån att samtal innebär en valsituation, utan också ifrån att val- och beslutssituationer kan bli besvärliga för barn. I stället för att problematisera att barnet kan ha svårt att uttrycka sina åsikter och/eller sättas i en lojalitetskonflikt i och med det rådande systemet, blir resultatet av dessa förgivettaganden en begränsning av barnets rätt att höras. Begränsningar med tillämpningen av barns rättigheter har påtalats sedan länge inom forskning som rör VBU-situationen (se exempelvis Dahlstrand 2004; Eriksson & Näsman 2008) men grundantagandena i policys verkar bestå. Barn verkar således inte få nytta av den forskning som visat att begräsningar av barns delaktighet snarare har motsatt effekt när det gäller barns skydd, då deras medverkan i problemdefinitionen tydliggör deras behov (Heimer, Näsman & Palme 2018) och den forskning som visat att delaktighet, då sådan

11 Här framförs inte heller anledningen till att barnet inte vill uttrycka sina åsikter som väsentliga att utforska eller åtgärda. Därmed är det tänkbart att en dålig relation mellan barnet och socialsekreteraren som gör att barnet inte vill tala med socialsekreteraren kan leda till att barnets åsikter inte tydliggörs på annat sätt.

anses ha åstadkommits, ökar barns trygghet och känsla av välbefinnande (Vis, Strandbu, Holtan m.fl. 2011).

Barns kompetens som något att bedöma

Det andra exemplet på förgivettaganden inom policys i VBU-situationen är framhävandet av kompetens, som gränsar till exemplet ovan om antaganden om ålder och mognad, då mognad ofta sätts i direkt samband med kompetens. Barns delaktighet begränsas emellertid inte enbart med hänvisning till barnets ålder och mognad i fråga om att förstå konsekvenser, utan också i sådana fall där barnet anses vara påverkat av en förälder eller ha vacklande inställning[12] (2014 års vårdnadsutredning 2017:61). Begräsningar utifrån dessa premisser har, som visats ovan, sanktionerats inte bara genom förarbeten utan också genom praxis (NJA 1988 s. 448[13]) i det sätt på vilket man resonerar om barn och delaktighet. Just detta att förstå konsekvenserna, som ett slags kompetens, verkar dock vara i fokus. För oavsett de politiska och moraliska intentionerna med att delaktiggöra barn, så har lagstiftningen avseende VBU i Sverige sedan länge kritiserats för bristande tilltro till att barn har den kompetens som krävs (Dahlstrand 2004). Med ett fokus på kompetens krävs också andra saker av barn, som till exempel att inte göra misstag eller att inte fatta fel beslut (jfr Leeson 2007; Freeman 2009). Leeson (2007) ifrågasätter att barn förvägras rätten att göra misstag, att få erfarenheter av dem och lära sig, samt att de inte har rätten att ändra sig och menar att denna förvägran härrör från det sociala arbetets natur att söka motverka risker. Även om de övergripande intentionerna är att stärka barnets rättigheter (Leviner 2019), så betyder det inte att barn faktiskt blir (eller görs) delaktiga (Mattsson 2012). Delaktighet är inte heller per automatik något bra för alla oavsett form, vilket på sätt och vis uppmärksammas i *Hållbar socialtjänst* (se citatet i föregående avsnitt) när man tillstår att det kan vara svårt för barnet att delta om det finns lojalitetskonflikter som försvårar barnets situation. När begränsning av delaktigheten framställs som en lösning osynliggörs emellertid vad barnet redan befinner sig i och troligen behöver stöd för att kunna hantera.

Svårigheterna att skydda barn och samtidigt göra dem delaktiga kan högst troligt bottna i den avsiktligen inbyggda tvetydighet kring rättigheter och skydd i barnkonventionen som exempelvis Lee (1999) diskuterat. Även om barnrättskommittén har slagit fast att barn ska antas ha förmåga att bilda sina egna åsikter och erkännas rätten att uttrycka dem (Barnrättskommittén, punkt 20) och att det inte ska vara upp till barnet att först bevisa sin förmåga, så uppger barnrättskommittén att mognaden ska bedömas på tillbörligt sätt (ibid., punkt 30). Vad staterna därmed leds till att fokusera på är en skyldighet att bedöma barns förmåga – eller barns framväxande kompetens

12 Förutom att autonomi – som ofta knyts till oberoende – hålls högt, så tillkommer alltså ytterligare ett villkor om att inte vara påverkad, vilket innebär en dubbel betoning på vikten av att vara oberoende.

13 Referat från Högsta domstolen (fråga i mål angående vårdnaden om en snart 13-årig pojke om betydelsen av olika yttranden som denne gjort i vårdnadsfrågan). Även om rättsfallet är gammalt, hänvisas till den bland annat i 2002 års vårdnadskommitté (2005:547).

(Neale 2002) – att bilda en självständig åsikt snarare än en skyldighet att tillse att deras bästa blir en ledstjärna genom att de görs delaktiga. Detta har i Sverige till exempel mynnat ut i att Socialstyrelsen (2015) gett ut ett kunskapsstöd om mognadsbedömningar för personal inom socialtjänst, hälso- och sjukvård samt tandvård, vilket ytterligare framhäver vuxenvärldens bedömningar av barns förmåga snarare än barns rättigheter i sig. Kunskapsstödet innehåller till övervägande del en redovisning av barns typiska utveckling och exempel på när utvecklingen ”avviker från det vi förväntar oss” (Socialstyrelsen 2015:24). På så sätt framstår det som att det är psykologisk kunskap om barns utveckling som professionsutövare behöver tillskansa sig för att kunna göra mognadsbedömningar av barn, samtidigt som det inte tydliggörs dels varför denna *psykologiska kunskap* om barns utveckling anses behövas, dels varför barnets åsikter ska tillmätas betydelse just i relation till en mognadsbedömning och inte något annat (utöver att det är påkallat av lag och barnkonvention).

Svenska lagstiftare har sedan länge synliggjort att barn i VBU-processer kan befinna sig i stora lojalitetskonflikter när de går igenom familjerättsliga utredningar gällande vårdnad, boende och umgänge, samtidigt som de beskrivits som ombytliga (Regeringen 1995:27). Att något i barnens sociala situation kan försvåra deras autonomi och därmed delaktighet har synliggjorts, men problemformuleringen har legat kring barnen och inte systemet i sig. Det framställs då som om barnen inte går att lita på, vilket i sin tur kan medföra att barns åsikter inte respekteras (jfr Neale 2002). I den statliga utredning från 2005 som syftade till att utvärdera 1998 års vårdnadsreform skriver utredarna att barnet på olika sätt kan ”påverkas till att ha en viss inställning och barnets inställning kan förändras från dag till dag. Det är därför viktigt att det som barnet gett uttryck för bedöms med sakkunskap och med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet” (2002 års vårdnadskommitté 2005:545 ref till Regeringen 1995:27). Det blir paradoxalt att barnet här ses som både lättpåverkat och ombytligt samtidigt som förutsättningarna för att höras är oberoende och mognad. Delaktighet blir något som ska förtjänas genom kompetens, något som i sin tur avgörs genom en bedömning av mognad, ålder och funktionsvariation, men de antaganden som underbygger vikten av att mognaden ska avgöra grad av delaktighet görs aldrig explicita.

Även om tillämpningen av barnkonventionen och svensk lag avseende barns rättigheter uppvisar ett större barnfokus i dag än tidigare, så är det framför allt brister i barninkluderingen som har kritiserats (Leviner 2020). Wall (2010) problematiserar klyftan mellan teori och praktik och menar att den beror på att rättighetsteoretiker inte tillämpat sina arbeten på barn samtidigt som praktiker inom barnrätt inte erkänt att mänskliga rättigheter i grunden är vuxencentrerade. Vuxenvärldens premisser som på olika sätt begränsar barns rättigheter undviks enligt Walls resonemang därmed inte heller av dem inom vuxenvärlden som arbetar mer barncentrerat.

Barnrättskommittén har riktat kritik mot den svenska tillämpningen av barnkonventionen (särskilt avseende VBU-, barnavårds- och asylärenden) och uppmanat den svenska staten att inrätta system och procedurer som skulle underlätta för socialarbetare och domstolar att följa principen om barns rätt till delaktighet (Leviner 2019). I Föräldrabalken (6 kap. 2 a §) har man valt en skarpare formulering om barns bästa,

nämligen att det är vad som ska vara avgörande för alla frågor om VBU och inte bara beslut, medan det i barnkonventionen ska komma i ”första hand” i åtgärder som rör barn (UNCRC 1989; Kaldal 2020). Men som Kaldal (2020) påpekar med hänvisning till Schiratzki är det i VBU-situationen många gånger så att domstolar snarast beslutar om vad som är minst dåligt för barnet, då det inte finns några bättre alternativ. Vuxenvärldens ansvar för barnets situation i dessa beslut, som på många sätt kanske inte är förenliga med en allmän idé om barnets bästa, tydliggörs inte trots att forskningen (Hart 2008; Wall 2008) lyfter fram barnets bästa inte bara som viktigt utan som avgörande för barns delaktighet. Framhävandet av det ömsesidiga beroendet människor emellan kan uppmuntra en syn på rättigheter som en fråga om ansvarstagande för andras integritet (Wall 2010; Holmqvist 2019). I likhet med Wall (2010), som talar om erkännandet av rättigheter som en fråga om socialt beroende, har Bruno (2016) förespråkat en omsorgsetik med utgångspunkt i relationer och tillit i stället för abstrakta principer, där rättigheter sätts i samband med opartiskhet och oberoende, som ett sätt att få slut på barns ofrid i samband med separationer.

Vikten av tid, reflexivitet och att hålla delaktigheten komplex

Fokuset på åsikter i policyvärlden förutsätter att en röst framträder i praktiken, oavsett om den är verbal eller ej, och att någon lyssnar på den, vilket i sin tur tydliggör det vuxenansvar som lyfts fram ovan. I detta avsnitt kommer rösten och förståelsen av den som något komplext att tas upp som ett tredje exempel på policyvärldens förgivettaganden.

Innan vi ”ger en röst” åt barn måste vi enligt Komulainen (2007) erkänna tvetydigheten, det komplexa och kontextuella, i mänsklig kommunikation som ett resultat av det sociala i mänskliga interaktioner. Rösten är enligt Komulainen inte något som man antingen har eller ej, samtidigt som hon också tydliggör att vi inte ska anta att barn *vill* uttala sig bara för att de har *rätt* att göra det. Komulainen frågar sig om barnet verkligen kan vara ett ”talande subjekt” i sammanhanget och efterfrågar mer passande förhållningssätt (ibid.:20). Genom att argumentera för att dynamiken kring mänsklig kommunikation och interaktion behöver integreras i analysen av barns röster sätter hon i fråga det moraliska projektet kring rätten att höras (ibid.). Detta att inte anta att barn *vill* är väl erkänt inom svensk policy som rör VBU-situationen. Detta kan vi se i det exempel från *Hållbar socialtjänst* som lyftes fram i föregående avsnitt, där man gått så långt som att föreslå att åsikten inte ska klarläggas på andra sätt om barnet inte vill uttrycka sin åsikt. Emellertid finns det en aspekt som svensk policy inte går in närmare på, nämligen huruvida barnet *kan* göra ett val utifrån de rådande omständigheterna. Även om professionsutövarnas skyldigheter att ”skapa förutsättningar för barnet att utöva sin rättighet, bland annat genom att skydda barnet i dess deltagande” förs fram i utredningen *Hållbar socialtjänst* (Utredningen Framtidens socialtjänst 2020:796), så verkar det moraliska projektet (som här även innefattar att inte behöva komma till tals) gå före en problematisering av det situationella i barns åsikter och röster. Att *inte vilja* problematiseras inte mer än att det kan handla om lojalitetskonflikter (och frågan är om det handlar om att vilja eller inte kunna?), samtidigt som de förutsättningar som professionsutövaren ska ge barnet inte är tydligt formulerade. Inte

heller diskuteras de relationella aspekternas roll i sammanhanget, och de skyldigheter som i *Hållbar socialtjänst* föreslås läggas på professionsutövaren gällande att informera barn (ibid. 2020:790–793) syns inte i relation till att göra barn delaktiga. I en handbok som riktar sig till dem som utför VBU-utredningar (Socialstyrelsen 2012:51, 54) tas detta om att barn påverkas av lojalitetskonflikter upp i viss utsträckning då det lyfts fram att ju djupare konflikt, desto svårare att möta barn i samtal. Emellertid får inte den diskussionen genomslag i senare statliga utredningar och propositioner som direkt kan påverka handläggningen. Den mening som delaktigheten får i de statliga utredningarna verkar i stället tjäna till att utöka det så kallade olämplighetsrekvisitet som Barnombudsmannen tidigare har kritiserat (Kaldal 2020). När det ges möjligheter att frångå intentioner om att barn ska vara delaktiga ges med andra ord myndigheter kryphål att inte delaktiggöra barn. När vuxenvärlden så fokuserar på (en otydlig eller symbolisk form av) barns delaktighet kan detta i sig bli ett sätt att dölja behovet av en mer omfattande social förändring (McMellon & Tisdall 2020). Samtidigt skulle också idén om det kompetenta barnet kunna spela in här. När de relationella förutsättningarna inte utforskas närmare kan barnets åsikt (att inte vilja uttala en åsikt) uppfattas som ett slags emancipation som ska respekteras till den grad att det kan gå ut över barnets rätt att överhuvudtaget delta. På denna punkt är det emellertid något oklart vari policyvärlden grundar sina antaganden, eftersom komplexa diskussioner om barnets möjligheter till delaktighet inte ges utrymme i dokumenten. När inte heller professionsutövarnas ansvar för delaktighetssituationen diskuteras förenklas problematiken – och leder fram till en lösning där barnets delaktighet riskerar att begränsas ytterligare.

Det finns redan ett flertal forskare som framhåller det komplexa och svåra i att komma till tals eller att vara delaktig i utsatta situationer, utan att för den sakens skull förespråka begränsning av möjligheterna till delaktighet. Eldén (2013) för en diskussion i samma spår som Komulainen, Lee och Spyrou och förordar metoder som gör det möjligt att lyssna efter det röriga eller mångdimensionella i barns röster. Spyrou (2011) har vidare problematiserat tids- och närhetsaspekten av barns röster genom att tydliggöra att barnen i hans studie förmedlade en mer nyanserad bild över tid. Det handlade inte bara om att barnen nyanserade sina upplevelser, utan också om att han som forskare kunde identifiera komplexiteten i deras berättelser (Spyrou 2011:156). Det är inte tal om att leta efter motsägelser som ett sätt att avfärda vad barnen berättar, utan om att se de olika uppfattningarna som komplexa och att motsägelser i stället kan betraktas som olika nyanser av upplevelsen som i sin tur bidrar till en djupare förståelse.[14] Spyrous (2011) poäng, att mer tid möjliggör en mer komplex bild, är också relevant utifrån de knappa resurser som ofta styr socialtjänstens och familjerättens arbete. Tidigare forskning har visat att goda långvariga relationer med socialarbetare är avgörande för barns delaktighet i beslutsfattande, vilket blir svårt när mer kortvariga

14 Detta till skillnad från det alltjämt vägledande fallet NJA 1988 s. 448, där rätten förstod ett barns uttryck av att vilja bo med båda sina föräldrar som att barnet inte var tydligt och betraktade uttrycken som motstridiga i stället för att exempelvis synliggöra barnets omöjliga sits, som uppenbarligen inte skulle lösas genom boende hos enbart en av föräldrarna. Detta visar tydligt på svårigheterna att ta hänsyn till det existentiella genomlevandet av situationen när vuxenvärldens ordning innebär begränsade val och möjligheter.

insatser är normen (Gallagher, Smith, Hardy m.fl. 2012; Grefve 2017; Kennan, Brady & Forkan 2018). Samtidigt handlar det inte bara om att ge barnet möjlighet att komma till tals vid flera tillfällen, utan också om att observera barnet i dess situation som ett sätt att förstå barnet mer. Just observationer är något som Europarådet har lyft fram som viktigt med tanke på att en del barn främst kommunicerar genom sitt beteende (Council of Europe 2021:36). Här framstår det som angeläget att vid behov kunna använda olika metoder för att fånga upp barns upplevelser. Barnets uttryck ställer olika krav på den vuxne som ska rikta sin uppmärksamhet mot meningsuttrycket, och det är på detta område som det finns utvecklingsmöjligheter. Dock kan situationen i sig begränsa vilka metoder som är möjliga (till exempel kan det vara av vikt att i utredningssituationer inte använda suggestiva eller mer fantasibaserade metoder).

Edmonds (2019) lyfter likaså fram att beslutsfattande och handlingar ser olika ut beroende på en persons relationer. Till exempel kan omgivningens stöd och/eller godkännande vara avgörande för ett barn. Kennan, Brady och Forkan (2018) har i sin systematiska genomgång av studier som undersökt metoder som ska främja barns delaktighet i barnavårdsärenden funnit att en nyckelfaktor är just relationen mellan barnet och professionsutövaren. Vis, Holtan och Thomas (2012) menar att olika exempel på hur man kan arbeta med barn i delaktighetsprocesser inom socialt arbete behöver framhävas och att man inte bara bör betona vikten av att ”höra” barn i en beslutsfråga. På detta sätt kan fokus flyttas från antaganden om barns oförmåga eller ovilja att medverka i beslut till de tystnadsprocesser som omgärdar barns röster och delaktighet (Lee 1999). Detta fokusbyte kräver att professionsutövaren uppväger bristerna i delaktighetsprocesserna, vilket har betydelse för det praktiska sociala arbetet samt politiken och lagstiftningen kring detsamma. När det gäller professionsutövares möjlighet att främja barns delaktighet kan exempelvis Bozaleks (2011) förmågeperspektiv visa hur barn och deras egenskaper värdesätts eller nedvärderas. Förmågeperspektivet handlar inte om att bedöma barns funktion eller förmåga utan snarast om det motsatta, nämligen att identifiera vilka förmågor barn förutsätts behöva i en viss social kontext och huruvida det finns lämpliga resurser tillgängliga för att tillgodose olika behov (ibid.:57). Det kan ses som vuxenvärldens ansvar att tillgodose barnvärldens behov, vilket tagits upp i tidigare avsnitt. Detta vuxenansvar framhåller också Smith, Taylor och Tapp (2003) när de tydliggör vikten av vuxnas förmåga att erbjuda tillitsfulla, stödjande relationer till barnen när de är delaktiga. Synen på delaktighet (inklusive aktörskap och autonomi) som något relationellt flyttar också fokus från barnet till det situerade mötet i tid och rum. En sådan delaktighet kräver dock att barnets röst får möjlighet att ”höras” i rätt kontext inför rätt person. Om barnet till exempel inte finner samtalssituationen tillräckligt trygg kan delaktigheten blir lidande, särskilt utifrån det resonemang som förts i *Hållbar socialtjänst*. Progressionen i fråga om delaktighet verkar därmed framför allt vara beroende av professionsutövares kompetensutveckling kring hur man kan närma sig barnet och barnvärlden för att avlasta barnet både från ansvar för hur deras delaktighet utformas och från bördan att själva hantera (och leva med) konsekvenserna av dagens praktik.

Gallagher, Smith, Hardy med flera (2012) har väckt frågan om huruvida initiativ till delaktighet inom socialt arbete främst är till för välfärdsorganisationerna eller om

de verkligen stärker unga människor i den service de tar emot. De menar att det är särskilt svårt att uppnå en meningsfull praktik avseende delaktighet inom byråkratiska hierarkiska organisationer och identifierar utifrån detta tre punkter för en faktisk delaktighet: goda relationer, tillhandahållande av information och i vissa fall tillgodoseende av att stöd som möjliggör delaktigheten erhålls (Gallagher, Smith, Hardy m.fl. 2012). Lundy och McEvoy (2011) har å sin sida utgått från ett rättighetsperspektiv som betonar det relationella och intergenerationella. De framhåller, i likhet med Wall som nämnts tidigare, vikten av att den vuxne är reflexiv kring barn–vuxenrelationen och uttryckligen tar ansvar för barn. Här handlar det också om att ge information och samtidigt vägleda barn medan deras åsikter ”bildas”, så att de får hjälp att bestämma och uttrycka sina åsikter, åsikter som då samtidigt erkänns som formade (Lundy & McEvoy 2012:140). Ett nyckelverktyg enligt Spyrou (2018) är också reflexivitet, i betydelsen att iaktta sig själv i förhållande till sin omvärld, som gör det möjligt att beakta i vilken kontext röster, eller åsikter, skapas – institutionella kontexter kan därmed fungera konstitutivt då barns röster formas. Reflexiviteten menar Spyrou (2011, 2018) vidare bidrar till förståelsen av barns situation som situerad och föränderlig. Den rumsliga och relationella närvarons betydelse för delaktighet i VBU-situationen skulle därmed med fördel kunna diskuteras i stället för barnets kompetens eller mognadsnivå när det gäller huruvida rösten eller åsikterna ska beaktas eller ej. Med reflexivitet från socialarbetarens sida finns det möjligheter att nyansera barnets situation, gå bortom föreställningen om VBU-situationen som främst en besluts- eller valsituation och i stället betrakta den som en existentiell situation.

Gå tillbaka till delaktigheten – ett förslag för att komma vidare

Röster och åsikter har ovan presenterats som situerade, relationella och beroende av att andra tar ansvar för dem. Den kritiska barndomsforskningen hjälper oss se paradoxen i att söka barnets *egen* röst inom ramen för delaktigheten om vi samtidigt inte egentligen förstår rösten som *egen* (oavsett om den sociala påverkan ses som något problematiskt eller ej, allmänmänskligt eller specifikt för barn)[15]. Inom den kritiska forskningen kring röst har olika orsaksförklaringar kring delaktighet börjat diskuteras. Denna diskussion är viktig, samtidigt som det finns en risk att man blir stående där och således naturaliserar även dessa teorier. Om vi inte förhåller oss till meningsinnehållet så som det framträder i den sociala världen, är frågan hur vi ska föra delaktigheten bortom symbolik och förgivettandanden och komma vidare. För hur mycket vi än fokuserar på varför delaktighet uppstår, och oavsett om det drivs av oberoende och rationalitet eller av ömsesidiga beroenden och relationalitet, så kvarstår frågan om hur den är möjlig, det vill säga hur vi kan realisera en delaktighet som samtidigt respekterar integriteten (jfr Foucault 1989[1984] i fråga om

15 Denna decentrering av barnet, genom det relationella perspektivet på delaktighet, ska dock inte läsas som ett argument mot att barn kommer till tals, så som Lee (1998:475) lyfter att pessimister kan tolka det som att om nu inte barnet kan tala för sig själv, så behöver vi inte heller lyssna på dem. Denna tolkning bygger nämligen återigen på antagandet att vi bara kan lyssna på röster som är självständiga och oberoende, vilket osynliggör subjektets varande i världen.

skuld; Holmqvist 2019). Kanske ligger möjligheten för delaktigheten i att inte anta att barn har en röst enbart då vuxenvärlden ber om den eller är öppen för att lyssna på den.

Utifrån en socialfenomenologisk ansats föds inte barn med en särskild inställning till världen utan utvecklar den utifrån förgivettagna meningar, värden och normer (jfr Beauvoir 2002[1949]; Weiss 2016). Den inställning som överensstämmer med vår vardagliga livsvärld och som Husserl (2020[1936]) kallar *den naturliga inställningen* formar våra förväntningar i olika situationer. Den naturliga inställningen är på så sätt en naiv utgångspunkt, eftersom den innebär att man ser världen som oberoende av sin subjektiva erfarenhet (Zahavi 2019). Den naturliga inställningen är inte något som finns inom oss, eller utanför oss, utan avser relationen mellan vårt medvetande och vad det är riktat mot med fokus på hur detta meninggörs. Vad som blir intressant utifrån en fenomenologisk ansats är därmed hur vi lever i och relaterar till världen. Dock är det kluriga med den naturliga inställningen att vi är omedvetna om den när vi är i den (Luft 1998). Den naturliga inställningen är knuten till subvärldarna och livsvärlden i stort. Vår särskilda inställning i sub- eller livsvärlden framträder genom att vi är riktade mot fenomen eller befinner oss i en särskild situation. Här har Schütz (2002[1945]) fört in Husserls arbete i den sociala världens fenomenologi. Han tydliggör hur olika subvärldar kräver olika inställningar vari olika förgivettaganden ryms. Socialarbetaren som ska genomföra en VBU-utredning agerar utifrån sin specifika inställning i det sociala arbetets värld, liksom barnet som befinner sig i VBU-situationen har sin särskilda inställning. Men dessa inställningar är inte statiska utan förändras när vi riktar oss mot andra situationer eller subvärldar. Luft (1998) beskriver inställningen som ett slags aura som vi har flera av. Och lika lite som subvärldarna är helt avgränsade från varandra är våra inställningar avgränsade utan i viss mån överlappande (ibid.). Weiss (2016) ser en möjlighet att utifrån en kritisk fenomenologi avnaturalisera den naturliga inställningen för att på så sätt erkänna komplexiteten och dynamiken i vår inställning till världen eller till subvärldar och bestämda fenomen och situationer. Med tanke på att vuxenvärlden dominerar i VBU-situationen blir studiet av barn och barndom i den situationen i mångt och mycket ett sätt att belysa vuxnas upplevelser och erfarenheter (jfr Welsh 2013:xii). Genom att åskådliggöra den naturliga, naiva, inställningen kan vi gå bortom den. En socialfenomenologisk ansats ses med andra ord här som en reflektion då fenomen åskådliggörs så som de framträder och konstitueras i olika världars relevansstruktur. Denna reflektion, i form av den kritiska blicken, underlåter sig samtidigt att förenkla fenomenen och i stället bevara komplexiteten.

Dessa socialfenomenologiska antaganden för med sig vissa möjligheter, såsom att exempelvis tydliggöra delaktigheten i den situation där den ska förekomma för att minska risken för en naiv inställning till den. Vi kan se att det är en begränsad form av delaktighet som erbjuds inom lagstiftningens och barnkonventionens ramar, vilket är ett sätt för oss att påbörja resan från naivitet och röra oss mot en möjlig förändring om en sådan anses påkallad. Erkännandet av delaktighetens sammansatta beskaffenhet och det komplexa i hur vi upplever världen i stort, hur vi förhåller oss till den och ger den mening (Luft 1998), kan öppna för en bredare förståelse av barnet i VBU-situationen. Utifrån denna utgångspunkt kan vi undvika att uppfatta barn

endimensionellt, som om det som de uttrycker bara får betydelse i förhållande till deras ålder och mognad. Barns delaktighet handlar kanske därmed främst om att erkänna deras närvaro i världen och deras uttryck som meningsbärande.[16] Barnet är i världen och subvärldarna och därmed öppen och mottaglig för dem (jfr Throop 2018). Schütz (2002[1945]:80) tydliggör att mening inte är något inneboende i oss utan ”resultatet av en tolkning av en tidigare upplevelse som betraktas från ett närvarande nu med en reflekterande inställning”. Hans ansats är ett viktigt bidrag till diskussionen om barns delaktighet, och kan ses som ett argument för att inte enbart fokusera på vuxenvärldens meninggörande. Utifrån en socialfenomenologi grundad i intersubjektiviteten i en vardaglig livsvärld kan hävdas att det relationella konstituerar den relevansstruktur som utgör en specifik värld. Det handlar dock inte bara om att det relationella möjliggör delaktighet, utan det handlar om vad vi hela tiden är riktade mot. Med andra ord är barnets riktadhet mot den sociala världen en förutsättning redan från början. Detta behöver vidare förstås utifrån sammanflätningen av världar i den specifika situationen. På så vis blir det möjligt att föreslå en social förändring om vi baserar den på respekt för barn och ett erkännande av att barn som marginaliserad grupp behöver vuxnas ansvarstagande. Som även Merleau-Ponty (2010[1964]; jfr Welsh 2013) har påpekat är barnvärlden inte en ofullständig vuxenvärld, så som den framträder i vuxenvärldens relevansstruktur, utan en oreducerbar helhet. Barns upplevelse av delaktighet eller av VBU-situationen blir i det mer komplexa sökandet efter mening allt annat än enkelt, endimensionellt och rationellt. För att nå en interpersonell förståelse av mening, i fråga om både delaktighet och barns upplevelse av VBU-situationen, kan professionsutövaren försöka följa barnets meningsuttryck i den specifika situationen (jfr Englander 2014). Det handlar inte bara om att förhålla sig till vad som är möjligt eller realistiskt, utan också om att vara öppen för erfarenheter och perspektiv utanför de förgivettagna ramarna. Vuxenvärldens begränsningar kan behöva tydliggöras för barnet, men inte på bekostnad av barnets upplevelse av vare sig sin situation eller sin delaktighet.

Som det nu är riskerar fenomenet barns delaktighet att tömmas på mening på grund av det slentrianmässiga och generaliserande bruket av begreppet barns delaktighet, samtidigt som dess normerande funktion inte synliggörs. Frågan är därmed hur lämpligt det är att knyta barns åsikter om sitt liv, sina närmaste relationer och sitt boende till ålder och mognad och låta en sådan bedömning hos vuxenvärlden avgöra om åsikterna ska respekteras när det i situationen gäller beslut som påverkar hela deras tillvaro. Som en socialt närvarande varelse ingår barnet i familjen, som är basen för den tvist som uppkommit. Att överföra barnkonventionens tolfte artikels generella lydelse till alla typer av kontexter och nivåer kan på så sätt medföra problem med implementeringen. Att vuxenvärlden här har inrättat ett system för tvister som avgörs i rätten och utformat en idé om delaktighet, som barnet erbjuds med vissa förbehåll, blir i sig problematiskt, eftersom delaktigheten då antas börja med policyvärldens definition. Om vi i stället leker med tanken att delaktigheten redan finns där, att det blir upp till vuxenvärlden

16 Viktigt att påpeka är att det inte är meningsfullhet som avses, utan betoningen ligger på meningsbärandet. Det handlar alltså inte om att värdera eller moralisera.

att ta del av barnets upplevelser genom att utgå från barnets värld och att krav ställs på att dessa upplevelser ska beaktas oavsett ålder och mognad, skulle det finnas en annan möjlighet till respekt för barnet än den som är möjlig i dag. Däri skulle även ingå att inte uppfatta de rättigheter som formuleras i lagstiftning och barnkonvention som en ändhållplats (Freeman 2009; Leviner 2020), utan att beakta möjligheten att utvidga rättigheterna om situationen så kräver.

Slutsatser

Svårigheten att fokusera på röst och åsikter när det gäller barns delaktighet kan sammanfattningsvis sägas bestå i att en bedömning av barns mognad och kompetens blir en förutsättning för delaktigheten. Samtidigt som det finns en uppfattning att barns åsikter ska relateras till deras ålder och mognad finns förslag inom svensk policy att respektera viljan att inte uttala en åsikt, så till den grad att den inte ska utredas på annat sätt. I denna traditionella förståelse av begrepp som aktörskap, autonomi och delaktighet negligeras barns och vuxnas ömsesidiga beroende samt vuxnas ansvar för delaktigheten. Vidare verkar det sätt på vilket meningen med delaktigheten framträder i policys fungera precis som Holzscheiter, Josefsson och Sandin (2019) varnar för, nämligen att barns unika förutsättningar och behov osynliggörs när vuxenvärlden låter sig styras av föreställningar om att ålder och mognad ska avgöra deras generella rätt att få sina åsikter beaktade. Problemet med att barn inte delaktiggörs verkar därmed inte sammanhänga med att delaktigheten, så som den är konstituerad i policyvärlden, *inte* realiseras, utan med att den faktiskt gör det. Därmed tycks inte problemet med delaktighet främst vara tillämpningen, utan de förgivettaganden som tjänar som osynlig mall för hur barn bemöts och hur deras delaktighet hanteras. Trots att barnkonventionen, lagstiftning och svenska policydokument har intentionen att stärka barns rättigheter, och trots att man erkänt att även yngre barn kan bilda åsikter, så går det inte att bortse från att det finns en närvarande presumtion om att barns ålder och mognad begränsar möjligheten till delaktighet, särskilt avseende barns möjlighet till inflytande i beslut i VBU-processer. Inom policys är det fortfarande inte klargjort varför barns upplevelser inte kan vara viktiga att beakta när man ska avgöra vad som är bäst i en viss situation, oavsett vilka konsekvenser beslut kan tänkas ha och hur konsekvenserna värderas. Snarare gör kraven på kompetens att respekten för barnets integritet går förlorad, något som även Holmqvist (2019) har påpekat.

Barns delaktighet kan ur ett socialfenomenologiskt perspektiv erkännas som ett komplext, mångfacetterat, relationellt och situationellt fenomen. För detta krävs dock andra förgivettaganden än de som nu verkar vara rådande och en kritisk fenomenologi som ständigt åskådliggör sådana förgivettaganden. Genom att synliggöra subvärldarnas relevansstrukturer kan vi kanske komma förbi ”det tomma pratet”, enligt Foucault (1989[1984]) ett allvarligt symtom, som ett första steg att åstadkomma en förändring både på det rättsliga området och inom det sociala arbetets praktik. Då kan vi kanske erbjuda barnet en delaktighet som inte enbart utgår från vuxenvärldens förgivettaganden om dess mening utan som också är till för barnvärlden.

Referenser

2002 års vårdnadskommitté (2005) *Vårdnad – boende – umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar.* Betänkande av 2002 år vårdnadskommitté. SOU 2005:43. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

2014 års vårdnadsutredning (2017) *Se barnet! Betänkande av 2014 års vårdnadsutredning*. SOU 2017:6. Stockholm: Wolters Kluwer.

Angsell, M. & S. Grönkvist (2013) *"Lyssna på mig." Barnets upplevelse av skilsmässa och föräldrars konflikt*. Stockholm: BRIS (Barnens rätt i samhället).

Barnrättskommittén (2009) "Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 12. Barnets rätt att bli hörd. FN:s kommitté för barnets rättigheter. CRC/C/GC/12", https://www.barnombudsmannen.se/globalassets/dokument/barnkonventionen/allmanna-kommentarer/allman-kommentar-nr-12.pdf (hämtningsdatum 14 juni 2022)

Beauvais, C. (2019) "Thinking the adult-child relationship with existentialism", 57–71 i S. Spyrou, R. Rosen & D.T. Cook (red.) *Reimagining childhood studies*. London: Bloomsbury.

Beauvoir, S. de (2002[1949]) *Det andra könet*. Stockholm: Norstedts.

Bergman, A.-S. & A. Rejmer (2017) "'Det är klart att barnen blir lidande'. Om barns mående när föräldrar är i vårdnadstvist", *Socialmedicinsk Tidskrift* 94 (4):437–446.

Birnbaum, R. & M. Saini (2013) "A scoping review of qualitative studies about children experiencing parental separation", *Childhood* 20 (2):260–282. https://doi.org/10.1177/0907568212454148

Bozalek, V. (2011) "Judging children's participatory parity from social justice and the political ethics of care perspectives", *Perspectives in Education* 29 (1):55–64.

Bruno, L. (2015) "Contact and evaluations of violence. An intersectional analysis of Swedish court orders", *International Journal of Law, Policy and the Family* 29 (2):167–182. https://doi.org/10.1093/lawfam/ebv002

Bruno, L. (2016) *Ofridstid. Fäders våld, staten och den separerande familjen*. Uppsala: Uppsala universitet.

Campbell, A. (2008) "The right to be heard: Australian children's views about their involvement in decision-making following parental separation", *Child Care in Practice* 14 (3):237–255. https://doi.org/10.1080/13575270802042496

Cashmore, J. (2002) "Promoting the participation of children and young people in care", *Child Abuse & Neglect* 26 (8):837–847. https://doi.org/10.1016/S0145-2134(02)00353-8

Churchill, S.D. (2022) *Essentials of existential phenomenological research*. Washington: American Psychological Association.

Council of Europe (2021) *"Listen – Act – Change." Council of Europe handbook on children's participation. For professionals working for and with children.* Strasbourg: Council of Europe.

Dahlkild-Öhman, G. (2011) *Att börja tala med barn om pappas våld mot mamma. Radikalt lärande i arbetet med vårdnad, boende och umgänge*. Uppsala: Uppsala universitet.

Dahlstrand, L. (2004) *Barns deltagande i familjerättsliga processer*. Uppsala: Uppsala universitet.

Edmonds, R. (2019) ”Making children’s ’agency’ visible. Towards the localisation of a concept in theory and practice”, *Global Studies of Childhood* 9 (3):200–211. https://doi.org/10.1177/2043610619860994

Eldén, S. (2013) ”Inviting the messy. Drawing methods and ’children’s voices’”, *Childhood* 20 (1):66–81. https://doi.org/10.1177/0907568212447243

Englander, M. (2014) ”Empathy training from a phenomenological perspective”, *Journal of Phenomenological Psychology* 45 (1):5–26. https://doi.org/10.1163/15691624-12341266

Eriksson, M. (2003) *I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av fäders våld*. Uppsala: Uppsala universitet.

Eriksson, M. & E. Näsman (2008) ”Participation in family law proceedings for children whose father is violent to their mother”, *Childhood* 15 (2):259–275. https://doi.org/10.1177/0907568207088426

Eriksson, M. & E. Näsman (2009) ”Utsatta barn i familjerättsprocesser. Utredares bemötanden och barns strategier”, *Socialvetenskaplig Tidskrift* 16 (1):20–37. https://doi.org/10.3384/SVT.2009.16.1.2509

Eriksson, M. & E. Näsman (2011) *När barn som upplevt våld möter socialtjänsten. Om barns perspektiv, delaktighet och giltiggörande*. Stockholm: Gothia Förlag

Foucault, M. (1989[1984]) ”What calls for punishment?”, 275–292 i S. Lotringer (red.), *Foucault live. Collected interviews 1961–1984*. New York: Semiotext(e).

Freeman, M. (2009) ”Children’s rights as human rights. Reading the UNCRC”, 377–393 i J. Qvortrup, W.A. Corsaro & M.-S. Honig (red.) *The Palgrave handbook of childhood studies*. New York: Palgrave Macmillian. https://doi.org/10.1007/978-0-230-27468-6_26

Gallagher, M. (2019) ”Rethinking children’s agency. Power, assemblages, freedom and materiality”, *Global Studies of Childhood* 9 (3):188–199. https://doi.org/10.1177/2043610619860993

Gallagher, M., M. Smith, M. Hardy & H. Wilkinson (2012) ”Children and families’ involvement in social work decision making”, *Children and Society* 26 (1):74–85. https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2011.00409.x

Grefve, C. (2017) *Barnets och ungdomens reform. Förslag för en hållbar framtid*. Slutrapport från den nationella samordnaren för den sociala barn- och ungdomsvården. Stockholm: Socialdepartementet.

Hart, R.A. (2008) ”Stepping back from ’The Ladder’. Reflections on a model of participatory work with children”, 19–31 i A. Reid, B.B. Jensen, J. Nikel & V. Simovska (red.) *Participation and learning. Perspectives on education and the environment, health and sustainability.* Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6416-6_2

Heimer, M., E. Näsman & J. Palme (2018) ”Vulnerable children’s rights to participation, protection, and provision. The process of defining the problem in Swedish child and family welfare”, *Child & Family Social Work* 23 (2):316–323. https://doi.org/10.1111/cfs.12424

Henderson-Dekort, E., V. Smits & H. von Bakel (2021) ”The meaningful participation and complex capacities of children in family law”, *The International Journal of Children's Rights* 29 (1):78–98. https://doi.org/10.1163/15718182-29010004

Holmqvist, A. (2019) *Integritet på undantag? En studie av barns röst i patientlagen och patientorganisationer*. Stockholm: Ersta Sköndal Bräcke högskola.

Holzscheiter, A., J. Josefsson & B. Sandin (2019) ”Child rights governance. An introduction”, *Childhood* 26 (3):271–288. https://doi.org/10.1177/0907568219854518

Husserl, E. (2020[1936]) *De europeiska vetenskapernas kris och den transcendentala fenomenologin*. Stockholm: Thales.

Husserl, E. (2004[1913]) *Idéer till en ren fenomenologi och fenomenologisk filosofi*. Stockholm: Thales.

Iversen, C. (2014) ”Predetermined participation. Social workers evaluating children's agency in domestic violence interventions”, *Childhood* 21 (2):274–289. https://doi.org/10.1177/0907568213492804

Jans, M. (2004) ”Children as citizens”, *Childhood* 11 (1):27–44. https://doi.org/10.1177/0907568204040182

Johansson Wilén, E., L. Palmqvist & J. Sundhall (2019) ”Snåriga sårbarheter i nyliberala tider. Om relationen mellan sårbarhet, agens och nyliberalism”, *Tidskrift för genusvetenskap* 40 (1):50–70.

Josefsson, J. (2016) *Children at the borders*. Linköping: Linköpings universitet.

Kaldal, A. (2020) ”Barnet i vårdnadstvister – särskilt principen om barnets bästa och rätten att komma till tals”, 3–33 i K. Åhman, P. Leviner & K. Zillén (red.) *Barnkonventionen i praktiken. Rättsliga utmaningar och möjligheter*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.

Kennan, D., B. Brady & C. Forkan (2018) ”Supporting children's participation in decision making. A systematic literature review exploring the effectiveness of participatory processes”, *British Journal of Social Work* 48 (7):1985–2002. https://doi.org/10.1093/bjsw/bcx142

Knezevic, Z. (2020) *Child (bio)welfare and beyond. Intersecting injustices in childhoods and Swedish child welfare*. Västerås: Mälardalens högskola.

Komulainen, S. (2007) ”The ambiguity of the child's 'voice' in social research”, *Childhood* 14 (1):11–28. https://doi.org/10.1177/0907568207068561

Lagrådet (2021) *Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister.* Stockholm: Lagrådet.

Lee, N. (1998) ”Towards an immature sociology”, *Sociological Review* 46 (3):458–482. https://doi.org/10.1111/1467-954X.00127

Lee, N. (1999) ”The challenge of childhood. Distributions of childhood's ambiguity in adult institutions”, *Childhood* 6 (4):455–474. https://doi.org/10.1177/0907568299006004005

Lee, N. (2001) *Childhood and society*. Buckingham: Open University Press.

Leeson, C. (2007) ”My life in care. Experiences of non-participation in decision making processes”, *Child and Family Social Work* 12 (3):268–277. https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2007.00499.x

Leviner, P. (2018) ”Child participation in the Swedish child protection system. Child-

friendly focus but limited child influence on outcomes", *International Journal of Children's Rights* 26 (1):136–158. https://doi.org/10.1163/15718182-02601002

Leviner, P. (2019) "Voice but no choice. Children's right to participation in Sweden", 269–294 i T. Haugli, A. Nylund, R. Sigurdsen & L.R.L. Bendiksen (red.) *Children's constitutional rights in the Nordic countries*. Leiden: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004382817_015

Leviner, P. (2020) "Barns rätt till delaktighet", 102–124 i K. Åhman, P. Leviner & K. Zillén (red.) *Barnkonventionen i praktiken: Rättsliga utmaningar och möjligheter*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.

Lind, J. (2019) "Governing vulnerabilised migrant childhoods through children's rights", *Childhood* 26 (3):337–351. https://doi.org/10.1177/0907568219847269

Linköpings universitet (2016) Yttrande över *Barnkonventionen blir svensk lag. Betänkande av Barnrättighetsutredningen*. SOU 2016:19. S2016/01918/FS. Dnr liu-2016-01771.

Luft, S. (1998) "Husserl's phenomenological discovery of the natural attitude", *Continental Philosophy Review* 31 (2):153–170. https://doi.org/10.1023/A:1010034512821

Lundy, L. & L. McEvoy (2012) "Children's rights and research processes. Assisting children to (in)formed views", *Childhood* 19 (1):129–144. https://doi.org/10.1177/0907568211409078

Mattsson, T. (2007) "Begreppet barnets bästa – till vilken nytta?", 90–106 i L. Vahlne Westerhäll (red.) *Legitimitetsfrågor inom socialrätten*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Mattsson, T. (2008) "Rättighetssubjekt och omsorgsobjekt – hand i hand eller stick i stäv?", *Retfærd* 21 (2):58–80.

Mattsson, T. (2012) "Some reflections on a dialogical approach to the recognition of children in the decision-making process", 101–114 i K. Nordlöf & F. Malekian (red.) *The sovereignty of children in law*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

McMellon, C. & E.K.M. Tisdall (2020) "Children and young people's participation rights. Looking backwards and moving forwards", *International Journal of Children's Rights* 28 (1):157–182. https://doi.org/10.1163/15718182-02801002

Merleau-Ponty, M. (2010[1964]) *Child psychology and pedagogy. The Sorbonne lectures 1949–1952*. Evanston: Northwestern University.

Moran-Ellis, J. & E.K.M. Tisdall (2019) "The relevance of 'competence' for enhancing or limiting children's participation. Unpicking conceptual confusion", *Global Studies of Childhood* 9 (3):212–223. https://doi.org/10.1177/2043610619860995

Mühlbacher, S. & F. Sutterlüty (2019) "The principle of child autonomy. A rationale for the normative agenda of childhood studies", *Global Studies of Childhood* 9 (3):249–260. https://doi.org/10.1177/2043610619860999

Neale, B. (2002) "Dialogues with children. Children, divorce and citizenship", *Childhood* 9 (4):455–475. https://doi.org/10.1177/0907568202009004006

O'Kane, C. (2008) "The development of participatory techniques. Facilitating children's views about decisions which affect them", 136–159 i P. Christensen & A. James (red.) *Research with children. Perspectives and practices*. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203964576-13

Ponnert, L. (2015) ”Barnets bästa i teori och praktik. När olika logiker möts”, *Socionomens forskningsupplement* 38 (6):44–56.
Regeringen (1995) *Barns rätt att komma till tals*. Regeringens proposition 1994/95:224. Stockholm: Justitiedepartementet.
Regeringen (2001) *Ändringar i regeringsformen – samarbetet i EU m.m.* Regeringens proposition 2001/02:72. Stockholm: Justitiedepartementet.
Regeringen (2008) *En modernare rättegång – några ytterligare frågor*. Regeringens proposition 2007/08:139. Stockholm: Justitiedepartmentet.
Regeringen (2010) *Umgängesstöd och socialtjänstens förutsättningar att tala med barn.* Regeringens proposition 2009/10:192. Stockholm: Justitiedepartementet.
Rejmer, A. (2003) *Vårdnadstvister. En rättsociologisk studie av tingsrätts funktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt från barnets bästa*. Lund: Lunds universitet.
Prout, A. & A. James (1997) ”A new paradigm for the sociology of childhood? Provenance, promise and problems”, 7–32 i A. Prout & A. James (red.) *Constructing and reconstructing childhood. Contemporary issues in the sociological study of childhood* Andra utgåvan. London: Falmer Press. https://doi.org/10.4324/9780203362600-8
Quennerstedt, A. (2013) ”Children’s rights research moving into the future. Challenges on the way forward”, *International Journal of Children’s Rights* 21 (2):233–247. https://doi.org/10.1163/15718182-02102006
Quennerstedt, A., C. Robinson & J. I’Anson (2018) ”The UNCRC. The voice of global consensus on children’s rights”, *Nordic Journal of Human Rights* 36 (1):38–54. https://doi.org/10.1080/18918131.2018.1453589
Reynaert, D., M. Bouvernde-De Bie & S. Vandevelde (2009) ”A review of children’s rights literature since the adoption of the United Nations convention on the rights of the child”, *Childhood* 16 (4):518–534. https://doi.org/10.1177/0907568209344270
Reynolds, P., O. Nieuwenhuys & K. Hanson (2006) ”Refractions of children’s rights in development practice”, *Childhood* 13 (3):291–302. https://doi.org/10.1177/0907568206067476
Röbäck, K. (2008) ”Barns vilja i verkställighet av umgängestvister”, 120–136 i M. Eriksson, Å. Källström Cater & G. Dahlkind-Öhman (red.) *Barns röster om våld*. Malmö: Gleerups.
Röbäck, K. (2011) ”Bedömningar om barn i umgängestvister. Förändrad argumentation om tid, omsorg och delaktighet?”, *Socialvetenskaplig Tidskrift* 18(1):5–23. https://doi.org/10.3384/SVT.2011.18.1.2471
Schiratzki, J. (2020) ”Barnrätt, barns rätt och vuxnas ansvar”, 27–40 i L. Bruno & Z. Bečević (red.) *Barn och unga i utsatta livssituationer*. Stockholm: Liber.
Schütz, A. (2002[1945]) ”Om mångfalden av verkligheter”, 77–135 i *Den sociala världens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
SFS 1949:381. *Föräldrabalk.* Stockholm: Justitiedepartementet.
SFS 2021:530. *Lag om informationssamtal*. Stockholm: Socialdepartementet.
Shemmings, D. (2000) ”Professionals’ attitudes to children’s participation in decision-

making. Dichotomous accounts and doctrinal contests", *Child & Family Social Work* 5 (3):235–243. https://doi.org/10.1046/j.1365-2206.2000.00160.x

Singer, A. (2012) "Alla talar om barns rätt", 73–86 i L. Ryberg-Welander & K. Alexius (red.) *Rätt, social utsatthet och samhälleligt ansvar. Festskrift till Anna Hollander*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.

Smith, A.B., N.J. Taylor & P. Tapp (2003) "Rethinking children's involvement in decision-making after parental separation", *Childhood* 10 (2):201–216. https://doi.org/10.1177/0907568203010002006

Socialstyrelsen (2011) "Familjerätten och barnet i vårdnadstvister. Uppföljning av hur 2006 års vårdnadsreform slagit igenom i socialtjänstens arbete", https://web.archive.org/web/20150421174518/http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/18519/2011-11-40.pdf (hämtningsdatum 6 juni 2022).

Socialstyrelsen (2012) *Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2014) "Barns delaktighet i utredningar om vårdnad, boende och umgänge", https://web.archive.org/web/20150421034405/http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/19653/2014-12-40.pdf (hämtningsdatum 6 juni 2022).

Socialstyrelsen (2015) *Bedöma barns mognad för delaktighet. Kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården samt tandvården*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Spyrou, S. (2011) "The limits of children's voices. From authenticity to critical, reflexive representation", *Childhood* 18 (2):151–165. https://doi.org/10.1177/0907568210387834

Spyrou, S. (2018) *Disclosing childhoods. Research and knowledge production for a critical childhood studies*. London: Palgrave Macmillian. https://doi.org/10.1057/978-1-137-47904-4

Spyrou, S. (2019) "An ontological turn for childhood studies?", *Children and Society* 33 (4):316–323. https://doi.org/10.1111/chso.12292

Sundhall, J. (2012) *Kan barn tala? En genusvetenskaplig undersökning av ålder i familjerättsliga utredningstexter*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Sutterlüty, F. & E.K.M. Tisdall (2019) "Agency, autonomy and selfdetermination. Questioning key concepts of childhood studies", *Global Studies of Childhood* 9 (3):183–187. https://doi.org/10.1177/2043610619860992

Throop, J. (2018) "Being open to the world", *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 8 (1–2):197–210. https://doi.org/10.1086/698271

Tisdall, E.K.M. (2012) "The challenge and challenging of childhood studies? Learning from disability studies and research with disabled children", *Children and Society* 26 (3):181–191. https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2012.00431.x

UNCRC (1989) "Convention on the rights of the child", https://www.ohchr.org/sites/default/files/crc.pdf (hämtningsdatum 6 juni 2022).

Utredningen Framtidens socialtjänst (2020) *Hållbar socialtjänst. En ny socialtjänstlag. Slutbetänkande av Utredningen Framtidens socialtjänst*. SOU 2020:47. Stockholm: Norstedts juridik.

Valentine, K. (2011) "Accounting for agency", *Children and Society* 25 (5):347–358. https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2009.00279.x

Vis, S.A., A. Holtan & N. Thomas (2012) ”Obstacles for child participation in care and protection cases – why Norwegian social workers find it difficult”, *Child Abuse Review* 21 (1):7–23. https://doi.org/10.1002/car.1155

Vis, S.A., A. Strandbu, A. Holtan & N. Thomas (2011) ”Participation and health. A research review of child participation in planning and decision-making”, *Child & Family Social Work* 16 (3):325–335. https://doi.org/doi:10.1111/j.1365-2206.2010.00743.x

Wall, J. (2008) ”Human rights in light of childhood”, *International Journal of Children's Rights* 16 (4):523–543. https://doi.org/10.1163/157181808X312122

Wall, J. (2010) *Ethics in light of childhood*. Washington: Georgetown University Press.

Weiss, G. (2016) ”De-naturalizing the natural attitude. A Husserlian legacy to social phenomenology”, *Journal of Phenomenological Psychology* 47 (1):1–16. https://doi.org/10.1163/15691624-12341302

Welsh, T. (2013) *The child as natural phenomenologist*. Evanston: Northwestern University Press.

Zahavi, D. (2003) *Husserl's phenomenology*. Stanford: Stanford University Press.

Zahavi, D. (2019) *Phenomenology. The basics*. London: Routledge.

Författarpresentation

Angelica Wågby Gräfe är doktorand i socialt arbete vid Malmö universitet. Hennes forskning rör barns delaktighet inom socialt arbete med särskilt fokus på vårdnads-, boende- och umgängesprocesser. Hennes forskningsintressen kretsar kring kritiska barndomsstudier och kritisk fenomenologi.

Kontaktuppgifter
Angelica Wågby Gräfe
Institutionen för socialt arbete, Hälsa och Samhälle
Malmö universitet, 205 06 Malmö
angelica.wagby@mau.se